

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2018

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 12.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho (30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari (10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya
kushumisele kwa luambo (30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutaladzi.
8. Ni dzhieze nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 40
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**MISHUMO NDI YONE IFA LASHU**

- 1 Ndi ngoho afha shangoni a hu na vhuawelo, ri lala ro tulutshela izwo zwi no ri karusa khofhe dza mbo thafha. Vhañwe vhe hezwi mapfuvhi o tswuka ndi hone lo tsha. U do wana i tshi tou vha khakhathi, ha u tsa iteli hu ha u gonya. Muñwe na muñwe u livha he a livha, ndi ralo ngauri a hu na a londaho zwa muñwe, iteli hu iwa hone u tshela ndala. Mbilu yo livha na u sedza hune lupfumo na ifa zwa lala hone. Ee, zwo tea u tou ralo. Ndi zwe Nwali musikavhathu a laedza e muthu u thoma a bva biko a kona u wana tsha u posa thumbuni. 5
- 2 Zwikoloni u ya nga u fhambana hazwo u do wana vhagudisi vho tou shisha na mabiko hu hone nwana a tshi mamela lurumbu. Iteli vho dzhena fhasi vha tshi ralo u netshedza yone ndivho ya vhuṭali kha vhagudi. Vhagudi vha divhaho zwe vha dela vha tou ndi ngoho muvheulwa u netshedza thoho, vha ralo u shuma vho difunga. Vhala vha no kunakisa dzharata na dziphera vhe nga fhala vhe a ri sumbedzwi mushumo, phera dzi tou vhengema ndi tshivhoni, ngeno hatsi na maluvha zwi kha wazwo mutatisano. 10
- 3 Zwo di ralo-vho dzifemeni na mamagani hu bveledzwaho zwithu u ya nga u fhambana hazwo. Vhashumi vhenevho vha vha na vhuḍiimiseli ha u bveledza zwibveledzwa zwa maimo a ntha vhukuma. Mamaga a dzigoloi one a vha na vhuronwane kha zwibveledzwa zwavho ngauri goloi ndi tshithu tsha vhuṭhogwa tshine tsha endedza vhutshilo ha vhatu. Tshishumiswa tshiñwe na tshiñwe tshi tea u fhaṭa modoro wonoyo hu si na vhukhaxhi na vhuthihi, zwa sa ralo lushaka lu nga fhela nga u sa thogomela ha vhamagi. Zwiambaro zwine wa wana ro tou dinanavhadza ngazwo na zwone zwo bveledzwa-vho nga vhomakone. Henefha hune vhañwe vhe vho ralo u dishomedza ngazwo wa vhuya wa humbula uri vho tou bebwa nazwo! 20
- 4 Mañwe mamaga ane a vha a vhuṭhogwa vhukuma ndi aya ane a bveledza zwiliwa. Mutakalo wa vhatu na u dithogomela zwo lala henefha. Vhabveledzi avha ndi vhalondoti vhukuma vha vhatu ngauri zwibveledzwa zwavho zwi tea u fusha vharengi hu u itela mutakalo wavho. Vhamagi vha dovha hafhu vha sumbedza na divha lo tewaho la u fhelelwa nga tshifhinga tsha itsho tshibveledzwa kana tshiliwa. 30

- 5 Afrika Tshipembe hu na zwibadela, dzikilini na dzisedzhari dze ra fhatelwa hu u itela u thogomela mutakalo wa muthu. Madokotela na vhaongi ndi vhatu vho pfumbudzwaho vhukuma kha u thatuvha na u netshedza dzilafho kha vhalwadze. Nwali o vha roredza nga ndivho ya maimo a ntha vhukuma. Vhane vha vha na mulwadze a re vhuongeloni, musi vhe hayani vha na fulufhelo la uri mulwadze wavho u zwandani zwa vhududo. Madokotela ndi vhatu vha lufuno, u thogomela na u davhidzana zwavhudi na vhatu. Hu tshi kha di vha hanefha vhuongeloni hune thogomelo ya tea u vha ya mathakheni, hu di vha na vhutudzetudze vhu khakhisaho tshumelo yo fheleleho kha vhalwadze. Vhalwadze ndi vhatu vhane vha tewa nga u kondelelwa zwifhinga zwothe, fhedzi kha vhañwe vha vhaongi a zwo ngo ralo ngauri hu vha na u fhela mbilu musi vhe kha mushumo wonoyo, wa wana thoho yo no fhambana na mpato. 35 40 45
- 6 Lwanzhe na u hula halwo hu di vha na vhatu vhane vha khou shuma khalwo mishumo yo fhambanaho. Afha lwanzheni na hone hu na vhatu vhane musi vhe kha mishumo yavho vha tou digana naho hu na zwipuka zwine zwa ofhisa zwi tshilaho nga u la nama ya zwi tshilaho hu tshi katelwa na vhatu. Henefha lwanzheni ri wana hu na vhatu vha shumaho u thogomela vhabambeli musi vhe kha u dimvumvusa. U tshi isa maoto ngei kule u vhona zwikepe; ndi vha shumaho u rea khovhe dzenedzi dzine ra renga mavhengeleni. Zwiñwe zwikepe ndi izwo zwi hwalaho vhatu musi vhe nyendoni dzavho. 50 55
- 7 Vha tshumelo ya dzibadani musi vhe nga fhalala vha thogomela dzibada nga u vhona uri dzo lugela u tshimbila zwiendedzi zwo fhambanaho. U do wana vhe kha khakhathi ya u khura vha tshi aledza tshigontiri khathihi na u thivha madindi uri golei dzi gidime zwavhudi, dzi vhe na vhutshilo vhulapfu. Ane a gidima nga luvhilo luhulwane dzibadani u do tangana na vhaofisiri vha shumaho u tsireledza khombo dzibadani. Vhaofisiri musi vhe kha wonoyu mushumo wavho, vha thivhela vhugevhenga nga u phulusa golei dzo tswiwaho na dzo hwalaho zwidzidzivhadzi, zwigevhenga zwa konaha u kudzwa kothoni. 60
- 8 Mushumo muñwe na muñwe afha shangoni ndi wa vhutogwa; ri si nyadze kana u nyefula luñwe lushaka lwa mushumo ngauri yothe i a thadulana. A hu na mushumo une wa tou vha muimawoga. 65

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Tshi bva kha: www.google.com]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 Vhalani phara ya 1.

No ðisendeka kha iyi phara, ndi tshini tshine tsha ita uri shangoni hu si vhe na vhuawelo? (2)

1.2 Kha phara ya 2, hu na mishumo yo fhambanaho zwikoloni.

Bviselani khagala iyo mishumo yo bulwaho kha iyi phara. Bulani MIRARU. (3)

1.3 Vhalani mitaladzi ya 17–23.

Talutshedzani uri ndi ngani vhamagi vha goloi vha tshi tea u dzhiela mushumo uyu ntha. (2)

1.4 Vhalani mitaladzi ya 24–27.

Sumbedzani vhutsila vhune ha lavhelelwa kha vharungi vha zwiambaro u ya nga zwo faredzwaho kha iyi mitaladzi. (2)

1.5 Nangani phindulo yoneyone ine ya tikedza likumedzwa li re kha mitaladzi ya 32–33: 'Vhamagi vha dovha hafhu vha sumbedza na ðuvha lo tewaho la u fhelelwa nga tshifhinga tsha itsho tshibveledzwa kana tshiliwa.'

Zwi amba uri tshibveledzwa/tshiliwa itsho a ...

A tshi tsha ðifha.

B tshi tsha tea u shumiswa.

C tshi tsha furisa.

D tshi tshee na mutengo. (1)

- 1.6 Kha mutaladzi wa 13, hu na murero: '... muvheulwa u netshedza thoho'.
U khwaṭhisedza hani u bvisela khagala thalutshedzo ya mafhungo e na vhala kha phara ya 2? Talutshedzani. (2)
- 1.7 Sumbedzani phambano ya vhudikumedzeli ha vhashumi vha wanalaho maongeloni na dzikilini zwi tshi yelana na vhanetschedzi vha dzilafho kha vhalwadze. (2)
- 1.8 Vhalani phara ya 6.
Talutshedzani zwi khagala khaedu dzine vhashumi vha lwanzheni vha nga tangana nadzo zwi tshi kwama mishumo yavho. Bulani ZWIVHILI fhedzi. (2)
- 1.9 U ya nga mitaladzi ya 60–64, ndi ufho muhumbulo muhulwane une muṅwali a tama u u disa kha vhavhali? (2)
- 1.10 Talutshedzani vhupfiwa hanu malugana na mafhungo e na vhala nga u angaredza. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.11 U ya nga kupfesesele kwanu, ni vhona mafhungo aya a tshi nga thusa hani u totomodza/alusa ikonomi ya shango lashu? Tikedzani kupfesesele kwanu nga mbuno THARU dzo dziaho. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Ndi tshini tshine muoli wa tshifanyiso itshi a tama u tshi tanela vhaṭaleli zwi khagala, nahone ndeme ya hone ndi mini? (2)
- 1.13 Talutshedzani maga a tsireledzo o taniwaho kha itshi tshifanyiso. Bulani MAVHILI. (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.14 Vhuvhili ha izwi zwibveledzwa (A na B), zwi kwama ndeme ya mushumo kha vhathu.
Nga kuvhonele kwanu, ni vhona tshi tshibveledzwa tshifhio (tsha A kana tsha B) tshine tsha nga vha na ndeme khulwane kha mutodi wa mushumo? Tikedzani phindulo yanu nga mbuno THARU dzo khwaṭhaho. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

TSHIBVELEDZWA TSHA C tshi tana ndila dzine vhaaluwa vha tea u thogomelwa ngadzo. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza ndila dzo fhambanaho dza u londota vhaaluwa.

THANYELANI:

1. Manweledzo anu a tea u faredza mbuno dza SUMBE dzi sa padihho maipfi a 90 dzi kha phara.
2. Nwalani PHARA yo lunzhedanaho tshidele.
3. A NI LAVHELELWI u dzhenisa thoho ya manweledzo.
4. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**VHAALUWA NDI VHA NDEME**

Vhaaluwa ndi vhathu vhane vho no vhala makole manzhi na zwilimela, ngauralo ri tea u vha thogomela nga ngona. Zwenezwo vha tea u thonifhiwa tshifhinga tshothe, fhedzi-ha u wana hu na minwe mirado ya muta ine ya sa vhuye ya vha ita vhathu.

Mualuwa sa muthu na ene u na thama dzawe dzine a bungadza nadzo. U tea u tendelwa uri dzi mu dalele na ene a ye a dzi dalele-vho.

Hu na vhaaluwa vhane mutakalo wavho wa sa tsha vha wavhudi. Nga zwenezwo vha fanela u todelwa dzilafho line la vha thusa kha zwithavhi zwo fhambanaho uri mivhili yavho i dzule i na mutakalo wavhudi.

Vhaaluwa kha vha tutuwedziwe u ita nyonyoloso naho zwi songo leluwa. Arali zwi tshi konadzea kha vha fhatelwe fhethu hune vha nga dionyolosela hone musi vhe hayani. Zwenezwo zwi do ita uri vha vhe na ndowelo ya u thogomela mivhili yavho.

Musi hu tshi liwa zwiliwa kha hu liwe muta wothe wo dzula fhethu huthihi na vhaaluwa, vha songo tou iselwa dzipherani dzavho dza u edela ngauri zwi a di itea vha sa le. U dzula tafulani nthihi na vhaaluwa musi hu tshi khou liwa zwi ita uri vha pfe vha vha ndeme kha muta, vha kona-ha u anetshela vhaduhulu dzingano na u vha gudisa dzithai.

Kha vhalala vhane vha vuwa vha tshi bva vhothe afha mutani vha tshi ya mishumoni yo fhambanaho, kha hu tholiwe muthusi ane a do sala o thogomela mualuwa. Vhathusi na vhone vha tea u vha na mbilu ndapfu vhunga vhaaluwa vhe vhathu vhane vha toda u fundedza fhala na fhala.

Arali mualuwa a na mbuyelo ya masheleni, i nga vha ya mundende kana ya phensheni, kha vha tendelwe u dzhia dzitsheo. Hu di nga na musi vha tshi toda u direngela zwine vha tama kha vha fhiwe masheleni a u zwi renga.

Arali ra londota vhaaluwa vhashu, ri do wana vha tshi ri tshilela vha vhona na zwi kwenda. Na ri ne-vho nga fha la ra lalama shangoni le Mudzimu vha ri nea lone.

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO**

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

WAVHUDI

Ri vhatu vha vhatu!!!

VHAFHATI! VHAFHATI WEE!

Ndi vhonnyi vhatshi vha si na thidza?

Vha Wavhudi vho dilugisela u vha thasululo.

A ri ri namusi ndi matshele.

Matiraka a swika hu sa swikiwi.

Ro vha lindela nandi!

Mitengo yashu ndi phamuphamu.

Luafhulelo ndi 40% kha vha fumi vha u thoma.

Ri wanala henefha kha la Mandodzi kana vha nga ri kwama kha 065 442 5867.

[Tshi bva kha: www.google.co.za]

3.1 T̂alelani nyolo ya khungedzelo iyi nga vhuronwane.

Ni vhona ndivho ya mukungedzeli i ifhio, nahone ndi tshini tshine tsha khou kungedzelwa? (2)

3.2 Fhungo asili: 'Ndi vhoneyi vhathusi vha si na thidza?'

T̂alutshedzani zwine mukungedzeli a tama vhavhali vha tshi zwi talukanya maelana na khungedzelo iyi nga u shumisa iyi mbudziso ya rethoriki. (2)

3.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi:

Liambele 'A ri ri namusi ndi matshelo', li sumbedza tshumelo ya Wavhudi i ya mathakheni ngauri vha disa tshumelo ...

A namusi.

B matshelo.

C na zwenezwo.

D naho u songo badela. (1)

3.4 Kha khungedzelo iyi, hu na fhungo: 'Luafhulelo ndi 40% kha vha fumi vha u thoma.'

Ndi thekiniki-de ya luambo yo shumiswaho kha fhungo ili? Ndi ngani o shumisa thekiniki iyi? (3)

3.5 Kha khungedzelo iyi, hu na tshilogeni: 'Ri vhatu vha vhatu!!!'

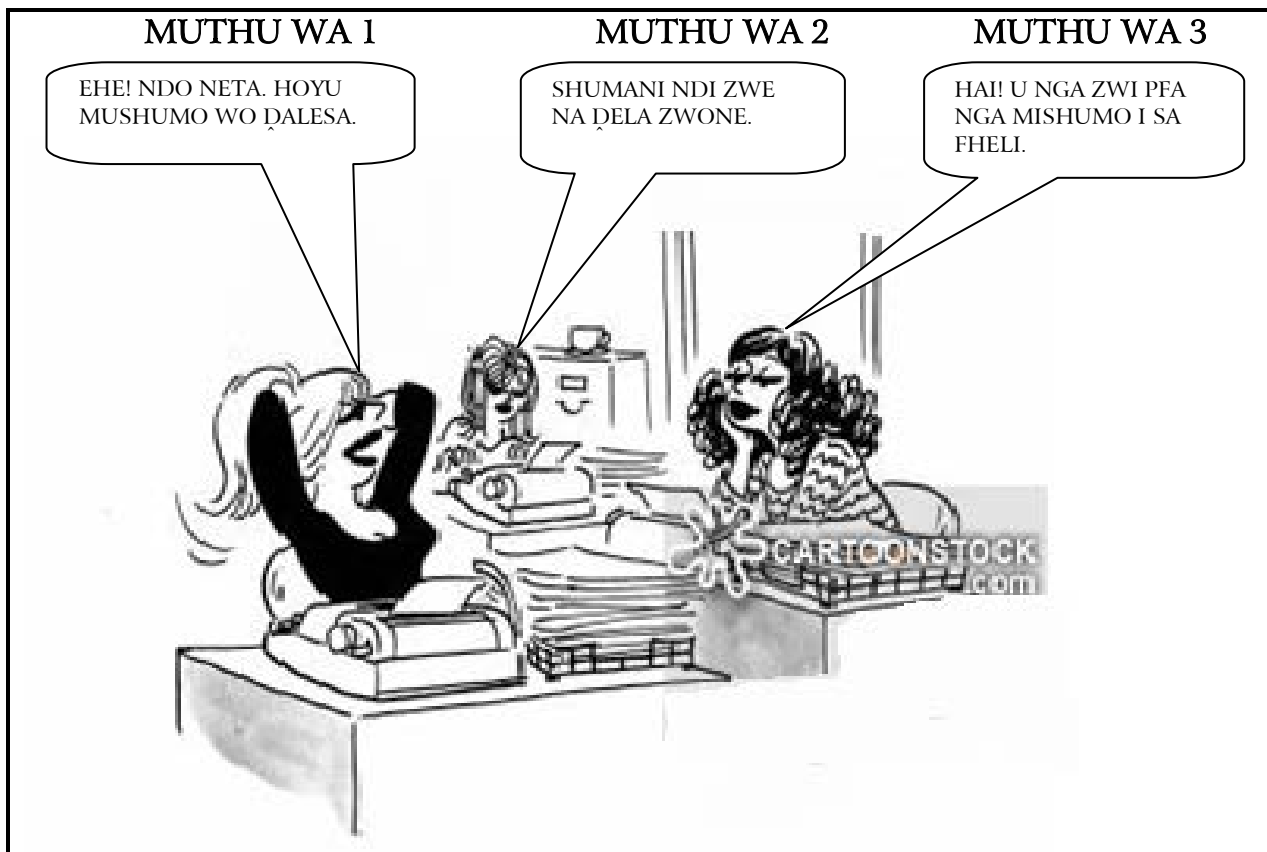
Nga kuvhonele kwanu, ni vhona tshilogeni itshi tsho tea khungedzelo iyi? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWIÑWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Tshi bva kha: www.google.co.za]

- 4.1 No talela khathuni iyi, ndi ngafhi hune nyimele iyi ya khou bvelela hone? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 4.2 Sumbedzani vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha MUTHU WA 1 NA MUTHU WA 3. Tikedzani phindulo yañu. (3)
- 4.3 Sumbedzani tsatsaladzo i wanalaho kha iyi khathuni no sedza luambo lwa muvhili. (3)
- 4.4 Arali no vha ni mutholi, no vha ni tshi nga ita mini nga vhudifari ha vhashumi avha? Tikedzani phindulo yañu nga mbuno MBILI dzi pfalaho. (2)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F**U SA FULUFHEDZEA**

- 1 Mulatedzi o vha o no tou vha tshitundulume tsha munna. Izwo ri zwi ambiswa ngauri o vha o no tou vha na tshifhato tshihulu tsha u lugisela goloi. Muduhulu wawe Tshiteŋwa o vha e ene muhulwane wa vhashumi, nangoho u naka a hu fani na u dihwa. Tshiteŋwa o do la nyala musu hu tshi **tholiwa** Mafanedza musidzana we a vha a tshi kha di bva u fhedzisa pfunzo dzawe kholidzhini. Ene o vha a tshi sumbedza u divha mushumo wawe, u sa vhuyi we ndi hone a tshi khou thoma u shumani lini. Tshiteŋwa o vha a tshi ri vhaswa vha no bva kholidzhini vha dzhiela vhashumi vha kale mishumo. 5
- 2 Linwe divha Tshiteŋwa a onesa Mulatedzi a ri: 'Namusi a thi dipfi zwavhudi.' U bva afho, madzuloni a u ya hayani a ri ri, a tshi ya mudini wa Mulatedzi a wana Nyadzanga mufumakadzi wa Mulatedzi e kha khakhathi ya u bika. O ri u swika a fhiwa tie, muthada ya thoma u vhalavhala nga zwa mushumoni. Mulatedzi nga tshifhinga tsha tshiswitulo a livha hayani. A tshi tou khithi a wana Tshiteŋwa a tshi khou swura tie, zwenezwo ha mbo di vha u dzhena hatsi vhudala. Mulatedzi o vho sokou dzungudza thoho, a dzula fhasi vha mu nea zwiliwa, a endela u roda. 10 15

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

- 5.1 Kha mutaladzi wa 2, hu na dzina 'tshifhato' lo vhumbwaho li tshi bva kha tsinde la liiti. Nani liiti lenelo. (1)
- 5.2 Kha mutaladzi wa 5, hu na ipfi: 'tholiwa'.
Isani ipfi ili kha **liitana** li fhungoni le na to divhumbela. (2)
- 5.3 Fhungo asili: 'Tshiteŋwa a ri: 'Namusi a thi dipfi zwavhudi.'
Isani fhungo ili kha luambo lwa u vhiga. (2)
- 5.4 Kha mitaladzi ya 15–16, hu na liidioma/liambe. Li topoleni ni li shumise fhungoni le na tou divhumbela. (2)
- 5.5 Kha phara ya 1, hu na fhungo asili: '... vhaswa vha no bva kholidzhini vha dzhiela vhashumi vha kale mishumo.' Sumbedzani uri fhungo ili ndi mbuno kana ndi kuhumbulele kwa muŋwali/muambi? Tikedzani nga mbuno THARU. (3)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70